

С. В. Діденко, О. Я. Куценяк, Ю. Б. Полідович

БРОНЗОВІ БЛЯХИ У ВИГЛЯДІ ГОЛОВИ ЛЕВА ЗІ СКІФСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ ЛІСОСТЕПОВОГО ДНІПРОВСЬКОГО ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

Стаття присвячена двом комплектам бронзових блях, що походять з двох комплексів лісостепового дніпровського Правобережжя. Комплект з кургану № 4 поблизу с. Бересняги включає зображення голови лева анфас (10 одиниць) і у профіль (2 парні). Повний аналог парних профільних блях походить з кургану поблизу с. Стеблів (колекція С. М. Крейтмана). Розглядаються витоки та поширення даного мотиву на теренах як Правобережжя, так і півдня Східної Європи в цілому.

Ключові слова: Дніпровське Правобережжя, Бересняги, Є. О. Зноско-Боровський, скіфи, лев, скіфський «звіриний стиль».

Бойові пояси були поширеним видом військового обладунку скіфського часу. За своїм функціональним призначенням вони поділяються на два типи: портупейні, призначені для носіння предметів озброєння та захисні, що переважно поєднувалися з панцирною «сорочкою» (Черненко 1964). З-поміж портупейних виділяється група парадних шкіряних поясів, прикрашених або золотими нашивними пластинами із зображенням епічного персонажа (курган 1/1905 поблизу с. Оксютинці), або ж бронзовими бляхами, виконаними у «звіриному стилі». У такому контексті зафіксовано бляхи із зображеннями хижих птахів із розправленими крилами та відособлених голів грифонів у Золотому кургані поблизу м. Сімферополя (Мелюкова 1964, с. 75; Черненко 1964, с. 33, 34, табл. III: 3, 5; 1968, с. 64—65, рис. 35: 3, 5) та припускається аналогічне використання для подібних блях з Литої Могили (Придик 1911, с. 17; Черненко 1964, с. 33, 34, табл. III: 1, 7, 8; 1968, с. 65—66; Музін 1984, с. 19; Раевский 1985, с. 182; Яценко 2006, с. 54; Лифантій 2014, с. 54—56, рис. 1; Лифантій 2014, с. 41—42, рис. 1; 3: 1;

ін.)¹, курганів «Г» поблизу с. Журавка (Черненко 1968, с. 66, рис. 35: 1; Лифантій 2014, с. 55—56; Лифантій 2014, с. 41—42), кургану, розкопаного О. М. Синельниковим поблизу с. Апостолово-Михайлівка (Черненко 1968, с. 66) та кургану 7 поблизу с. Грищенці (Черненко 1964, с. 33, табл. III: 2; 1968, с. 66, рис. 35: 1; інша думка: Петренко 1967, с. 51). Є. В. Черненко також виділив невелику групу блях із зображенням відособленої голови лева, які, на думку дослідника, могли прикрашати пояс (Черненко 1964, с. 35, рис. 4; 1968, с. 66—67, рис. 36). Це припущення загалом було підтримано дослідниками (Петренко 1967, с. 50—51, 65, табл. 37: 17; Барцева, 1981, с. 52; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 92, рис. 26: 7). Водночас, на думку О. Д. Могилова, ці бляхи були частиною спорядження кінської вуздечки (2008, с. 45, 46, рис. 95: 5, 6, 13—18).

Бляхи у вигляді відособлених голів лева. 12 таких блях походить з кургану 4 поблизу с. Бересняги² Канівського повіту Київської гу-

1. Інша точка зору — декор горита чи сагайдака — була детально обґрунтована Л. І. Бабенком (2023, с. 248—252).

2. В літературі переважно побутує назва Бересняги, яка, можливо, пов'язана з більш давнім найменуванням, оскільки саме так село названо в каталозі Є. О. Зноско-Боровського (Указатель... 1897). Відомо, що маєток дослідника знаходився в цьому селі (Ластовський 1996, с. 31). Проте «Бересняги» може бути й викривленою назвою, прикладом чого є відомий випадок з «перейменуванням» А. А. Бобринським с. Журавка у с. Журовка (Могилов, Діденко 2009, с. 45; Білан, Солтис 2014, с. 82). Принаймні, на картах Ф. Шуберта кінця XIX ст. село названо Березняги (Карта ряд XXIV, лист 9). Також назву Бересняги зафіксовано на всіх топографічних картах XX ст. та у довіднику населених пунктів України на 1 вересня 1946 р. (ред. Попівський 1947, с. 272). Вважаємо, що в археологічній літературі також має вживатися автентична назва села.

Рис. 1. Набір блях з кургану 4 поблизу с. Бересняги із зібрання НМІУ. Загальний вигляд

Рис. 2. Бересняги, курган № 4. Бляхи, що відтворюють голову лева у фас, із зібрання НМІУ: 1 — Б 738/1; 2 — Б 738/2 (фото Ю. Деканчієва)

бернії (нині Черкаський район Черкаської області), розкопаного Є. О. Зноско-Боровським на початку 1890-х рр. (Указатель... 1897, с. 1—3, кат. 2—43; Бобринский 1901, с. 94—97). Їх знайдено в парному похованні посередині могили серед різних речей, мовбито, покладених окремо від похованих. Це були як жіночі предмети (дзеркало, гривна, браслет та інші прикраси), так і чоловічі (два списи, залишки горита / сагайдака з набором стріл та дерев'яна чаша, прикрашена золотою пластиною із зображенням пташиної голови тощо), серед яких лежали 12 блях, а біля них — залізний меч, що дало підстави вже Є. О. Зноско-Боровському припустити, що бляхи прикрашали саме пояс (Бобринський 1901, с. 96). Комплекс кургану за античним посудом

датується у межах другої чверті — середини (Онайко 1966, с. 61, 62, № 166, 175; Полін 1987, с. 31) чи другої половини (Петренко 1967, с. 43, 93; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 99; Топал 2022, с. 257) V ст. до н. е., або, зважаючи на такі розходження думок, більш широко — у межах V ст. до н. е. (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 85, 86, 146; Shelekhan 2020, р. 141, 219, cat. 41, 42).

З 12 блях (рис. 1), 10 відтворювали левину голову анфас (1), 2 — у профіль (2).

1) Бляхи (НМІУ, інвентарний № Б 738/1—10; Ханенко, Ханенко 1900, табл. LVI: м; Бобринський 1901, с. 96, рис. 45; Петренко 1967, с. 50—51, табл. 37: 17; Черненко 1968, с. 66, рис. 36: 3), 10 одиниць — щиток відтворює голову лева

Рис. 3. Бересняги, курган 4. Бляхи, що відтворюють голову лева у фас, із зібрання НМІУ: 1 — Б 738/3; 2 — Б 738/4; 3 — Б 738/5; 4 — Б 738/8 (фото Ю. Деканчієва)

анфас. Показано підтрикутні очі з круглими зіницями, над якими виділено лінії брів, довгий прямий ніс, з обох сторін якого — короткі вуса та розтягнута привідкрита паща, в якій наміче-

но зуби. Над мордою нависає грива, зображена у вигляді прямих прядок. Від морди гриву відділяє гладкий валик, вигнутий куточком. По бокам в гриві — листоподібні вуха, всередині роз-

Рис. 4. Бересняги, курган 4. Бляхи, що відтворюють голову лева у фас, із зібрання НМІУ: 1 — Б 738/10; 2 — Б 738/6; 3 — Б 738/7; 4 — Б 738/9 (фото Ю. Деканчієва)

ділені валиками. На звороті — невелика петля, розташована вертикально. Розміри цілих блях: 47 × 59, 48 × 59, 49 × 58, 49 × 60, 49 × 62, 50 × 62 мм (рис. 2—4).

Зображення оригінальні, точні аналогії невідомі, хоча мотив відокремленої голови лева, відтвореної анфас, був доволі розповсюдженим у V—IV ст. до н. е. (Полідович 2008, с. 43, рис. 6).

Рис. 5. Бересняги, курган 4. Бляхи, що відтворюють голову лева у профіль, із зібрання НМІУ: 1 — Б 739/1; 2 — Б 739/2 (фото Ю. Деканчієва)

2) Бляхи (НМІУ, інвентарний № Б 739/1—2; Ханенко, Ханенко 1900, табл. LVI: е; Бобринський 1901, с. 96, рис. 46; Капошина 1958, табл. I: 6; Петренко 1967, с. 50—51, табл. 37: 17; Черненко 1968, с. 66, рис. 36: 1—2; Васильєв 2004, рис. 6: 8; ін.) — щиток відтворює голову лева у профіль, відповідно, на одній блясі з лівого боку, на іншій — з правого. Лева показано з розкритою пащею, в якій на верхній та нижній щелепах розміщено по одному передньому зубу, вигнутому іклу та по два округлих корінних зуба. Ікла упираються одне в одного. Пащу оточує рельєфна стрічка губ, яка у верхній частині піднімається до носа, позначеного округлою виїмкою. Між ніздрею та пащею трьома-чотирма валиками показано вуса. Око зображено рельєфно: округла виступаюча зіниця, оточена ромбічним заглибленням, яке переходить у видовжену сльозницю. Над оком заглибленням позначено вигнуту брову. Вуха розташовано горизонтально, воно має дельтоподібну форму, ледь

вигнуте на кінчику та має розрив у основі. Задня частина голови від вуха до низу покрита смугою гриви, пасма якої трактовано хвилястими смужками, що рельєфно виступають. На нижній щелепі присутня S-подібна виїмка. Розміри — 78 × 72 мм (рис. 5). При всій тотожності лівого та правого зображення помітні певні відмінності: трішки інакше показано вуса (на правосторонньому їх 4, на лівосторонньому — 3) і ніс; дещо відрізняються очі та вуха; на лівосторонньому помітне підборіддя, що виступає у контурі; на правосторонньому фактично відсутній другий кутовий зуб на верхній щелепі. На зворотній стороні блях по різному прикріплено (долито) невеликі петлі (збереглася тільки в одному випадку): на лівосторонній вертикально, на правосторонній — горизонтально.

Подібні парні бляхи з профільним зображенням голови лева походять з «могили¹ коло с. Стеб-

1. Тобто кургану.

Рис. 6. Стеблів, курган. Бляхи, що відтворюють голову лева у профіль: 1 — зібрання НМІУ, Б 921; 2 — зібрання ЛІМ, А-39336 (1 — фото Ю. Деканчієва, 2 — фото О. Куценяк)

лева¹» (Археологічний... б. р., с. 20, інв. № ІМ-21927—21928). До музейного фонду вони надійшли у 1920 р. із зібрання полковника С. М. Крейтона, який певний час опікувався Київським воєнно-історичним музеєм, що існував у 1910—1919 рр. (Полідович, Діденко 2023). У 1951 р. правосторонню бляху було передано з Київського історичного музею до Львівського історичного (фонди ЛІМ, інв. № А-39336²; рис. 1: 3), і вона на певний час «випала» з поля зору дослідників. Лівостороння бляха залишилася в Києві (НМІУ, інв. № Б 921; рис. 1: 4) і була опублікована Є. В. Черненком (1964, с. 35, рис. 4, 4; 1968, с. 67, рис. 36: 4; також: Петренко 1967, с. 51, 99, кат. 71), але без фрагмента нижньої щелепи, яка відламалася ще в давнину, проте збереглася, хоча й була заактована під іншим номером (НМІУ, інв.

1. Нині с. Стеблів Звенигородського району Черкаської області.

2. Інвентарна книга фондової групи «Археологія», т. X: 1983—1985, арк. 4.

№ Б 28-1879). О. Д. Могиллов (2008, с. 45, рис. 93: 7) опублікував малюнок бляхи вже у повному складі та згадав про наявність парної бляхи у ЛІМ.

Яким чином потрапили ці бляхи до С. М. Крейтона, достеменно невідомо. Це могли бути грабівницькі розкопки селян чи знахідки з поруйнованого кургану, або ж дослідження, проведені кимось з тодішніх археологів, зокрема, В. В. Хвойкою, з яким С. М. Крейтон дружив та брав участь в його експедиціях.

Бляхи зі Стеблева (рис. 6) практично повністю ідентичні бляхам з Береснягів (рис. 5), на що звернула увагу ще В. Г. Петренко (1967, с. 51) стосовно лівосторонньої бляхи³. Відзначаються

3. Разом з тим дослідники помилилися у визначенні системи кріплення: вона зазначила наявність на звороті стеблівської бляхи виступу-гудзика для накидування петлі з внутрішньої сторони пояса (Петренко 1967, с. 51), тоді як на звороті бляхи — залишки від обламаної петлі (рис. 6: 1).

Рис. 7. Зображення відособленої голови лева: 1 — с. Журавка, курган 400 (за Артамонов 1966); 2, 3 — с. Журавка, курган 401 (за Бобринский 1905; Артамонов 1966); 4 — с. Макиївка, курган 491 (за Петренко 1967); 5—8 — некрополь Нимфея, курган 32 (за Силантьєва 1959); 9 — с. Орлик, курган № 3 (за Фиалко 1994); 10 — Ананьїнський могильник; 11 — Воскресенське городище (за Васильєв 2004); 12 — могильник Аксьоновський I, курган 32 (за Смирнов 1976). 1—8, 10—12 — бронза, 9 — золото (масштаб довільний)

ті самі відмінності між ліво- та правостороннім зображеннями. Бляхи мають ті самі розміри — 78×72 мм; на звороті так само прикріплено петлі — вертикально (цього разу на правосторонній) і горизонтально (на лівосторонній). Деяка різниця між береснягівськими та стеблівськими зображеннями у відтворенні очей та вусів є незначною. Це свідчить про те, що обидва комплекти були виготовлені одним майстром за тими самими формами.

Т. Б. Барцева здійснила металографічний аналіз блях з Береснягів (1981, с. 52). На жаль, детальний склад металу чомусь не був опублікований. Разом із тим, дослідниця зауважила, що ці бляхи виконано із західної сировини, за рецептами олов'янистих та олов'янисто-свинцевих бронз. Також було висловлено припущення, що можливим місцем їх виготовлення були майстерні, в яких відлито й інші бронзові речі, зокрема, ті, що походять з посульських курганів — деякі вовківецькі навершя, ножні браслети, навершя конуса тощо. Провести такий аналіз на даний час немає можливості, оскільки 50 років тому користувалися руйнівними методами взяття проб, які нині вважаються неприйнятними для дослідження музейних експонатів, а неруйнівні методи, що нині застосовуються, поки не дають необхідної достеменної картини, на основі якої можна було б зробити якісь висновки.

За наявними даними можна стверджувати, що бляхи, які розглядаються, є найбільш ранніми

виробами на теренах лісостепового Подніпров'я та степового Північного Причорномор'я, що представляють зображення левів. В архаїчний період до місцевого населення потрапляли окремі імпортовані предмети або наслідування їм, на яких було відтворено цих хижаків. Це, зокрема, предмет (деталь меблі) зі слонов'яної кістки з кургану 2 в уроч. Дар'ївка (Бобринський 1894, титул, с. 131, фиг. 10, 11; Ильинская 1975, с. 53, 63, табл. XXXIV: 1), золоті сережки та бронзові браслети зі срібними наконечниками та поруваного кургану поблизу с. Ємчиха в Поросі (Фармаковский 1914, с. 32, табл. IX: 6, 7; XII: 7, 8; Петренко 1978, с. 24, 56, табл. 16: 21; 46: 3; Ковпаненко 1981, с. 23, 116, 117, рис. 17: 8, 9, 11, 12), а також серія металевих застібок від горитів, кінцівки яких з обох сторін оформлені у вигляді лев'ячих голів, з курганів Лита Могила, № 406 поблизу с. Журавка, Китайгород і, можливо, Темір-Гора (Бобринский 1905, с. 31, рис. 72; Придик 1911, с. 20, рис. 14; Черненко 1981, с. 31, рис. 17; Галанина 1997, с. 186; Алексеев 2003, с. 116; Кисель 2003, с. 125—126; Ромашко, Скорый, Филимонов 2014, с. 110, 114, рис. 3: 2; 4: 2).

Унікальність поясих блях полягає ще й у певній трансформації природного образу, його стилізації у традиціях місцевого мистецтва. І у цьому плані означені зображення левів мали певну передісторію. Це бронзові бляхи з курганів 400 і 401 поблизу с. Журавка (рис. 7:

1—3), розкопаних А. А. Бобринським (Бобринський 1905, рис. 23; 32; Артамонов 1966, с. 23—33, табл. 81¹). Комплекси цих курганів датуються в межах початку (№ 400) та другої чверті (№ 401) V ст. до н. е. (Онайко 1966, с. 58—66; Петренко 1967, с. 92; Ильинская 1975, с. 57), або ж 480—470 рр. до н. е. (Алексеев 2003, с. 197—199; Гречко 2016, с. 146—147; 2017, с. 99). На бляхах (рис. 7: 1—3) відтворено відособлену голову хижака родини котячих з більш видовженою мордою. Між собою бляхи дещо відрізняються розмірами (№ 400: 66 × 54 мм; № 401: 53 × 42 мм — Артамонов 1966, с. 106) та незначними елементами відтворення образу. Якщо ж порівняти із зображенням левів з Бересняг та Стеблева, то на журавських бляхах по-інакшому показано очі, вуса та вуха, а роззявлена паща із зціпленими іклами має чіткий овал, підкреслений валиком, що імітує губи. Разом з тим подібною є загальне композиційне компоновання зображення, а на бляхах з Журавського кургану 401 (рис. 7: 2, 3) у рельєфі виділено смугу від вуха до горла, яка на зображеннях левів заповнена гривою.

Іконографічним варіантом зображенням на журавських бляхах, які виконано із застосуванням класичних прийомів «звіриного стилю», є дві бляхи з кургану 491 поблизу с. Макіївка (рис. 7: 4), комплекс якого датується за античним імпортом першою половиною V ст. до н. е. (Петренко 1967, с. 38; Галанина 1977, с. 29, табл. 13: 1) або, навіть, першою чвертю V ст. (Гречко 2017, с. 99). Зображення на цих бляхах має аналогічну композицію побудови, але око відтворено у вигляді кола, вухо — овалу, а на шийній складці розміщено додаткове зображення відособленої голови хижого птаха². Дуже подібним до нього є зображення (рис. 7: 10) на подібній бронзовій блясі з Ананьїнського могильника у Волго-Камському регіоні (Васильєв 2004, рис. 7: 1).

Журавські бляхи відносять до спорядження кінської вуздечки (Могілов 2008, рис. 93: 9, 10). Але таке визначення є доречним тільки стосовно двох блях з кургану № 401, де їх знайдено разом із вуздечними предметами (Бобринський 1905, с. 15; Петренко 1967, табл. 31, 8). Аналогічну бляху з кургану № 400 зафіксовано серед панцирних пластин (Бобринський 1905, с. 12), що і дає підстави вважати її або частиною поясу, або іншого ремня, пов'язаного із захисним обладунком (Петренко 1967, табл. 37: 5).

Синхронними до виробів з Бересняг та Стеблева є чотири вуздечні бляхи з кургану 32 некрополя Німфею (рис. 7: 5—8), який датується у межах другої — третьої чверті V ст. до н. е. (Силантьєва 1959, с. 85, 86, рис. 48: 1, 2). Зображення відособлених голів левів є доволі подібними,

1. На фото представлено дві бляхи з різних комплексів, але в тексті помилково позначено, що вони обидві походять з кургану 401 (детальна атрибуція предметів: Артамонов 1966, с. 106).

2. Див. інші варіанти застосування аналогічного прийому зооморфного перетворення (Канторович 2002, с. 93, 94, рис. 3).

але, водночас, їх відрізняють деякі особливості. Зокрема, око відтворено круглим, виділеним у рельєфі, з наміченою спереду слъзницею; вуха доволі великі, мають шестикутну форму і виділену вушну раковину, розділену валиками; у відкритій овальній пащі показано тільки зціплені ікла; на підборідді горизонтальними валиками зображено невелику борідку; вуса не позначено; зона гриви показана таким самим широким коміром, який розділений куточками (на двох великих бляхах) або валиками (на двох менших).

Ще одна паралель — зображення на золотій пластині-обвивці дерев'яної чаші з поховання 1 кургану 3 поблизу с. Орлик (Фіалко 1994, рис. 30; Лугова 1999, с. 128, 131, рис. 4: 2). Голову лева відтворено з оком підтрикутної форми з круглою зіницею та двома виділеними слъзницями. Вухо має вигнуту форму; роззявлена паща показана зі зціпленими іклами та невеликими гострими корінними зубами (по три на кожній щелепі); вуса — рельєфними валиками, вигнутими під прямим кутом; комір гриви — короткими рельєфними валиками (рис. 7: 9).

Більш близькими до береснягських та стеблівських зображень є відособлена голова лева, відтворена на бронзовій бляшці зі знахідок на Воскресенському городищі в Південному Приураллі (Юсупов 1959, с. 73, рис. VII: 2; Васильєв 2004, рис. 6: 3). За опублікованими промальовками зрозуміло, що рельєф на виробі сильно затертий, але вгадуються характерні риси, притаманні означеним зображенням з Дніпровського Правобережжя: підтрикутне око з двома слъзницями, велике вухо, розкрита паща із зубами, в якій показано ікла, що стикуються одне з одним (рис. 7: 11). Можна припустити, що приуральське зображення виконано за зразком придніпровських. Разом з тим, на схід від Скіфії у другій половині V—IV ст. до н. е. побутував інший тип зображення, оригінальними властивими рисами якого є повністю розкрита зубаста паща та своєрідний «чубчик» над оком. Такими є кілька зображень на бронзових бляшках з кургану 32 могильника Аксьоновський I у Нижньому Поволжі (рис. 7: 12) та Ананьїнського могильника у Волго-Камському регіоні (Смирнов 1976, рис. 2: 22; Шилов, Очир-Горяева 1997, с. 140, рис. 9: 26; 11: 3; Васильєв 2004, рис. 6: 2, 4).

Висновки. Отже простежується певний розвиток мотиву відособленої голови хижака родини котячих, відтвореної у профіль. На початку — у першій половині V ст. до н. е. в лісостеповому Правобережжі з'являються зображення даного мотиву, виконані за єдиною композиційною основою, але втілені за двома різними моделями, що більше (Макіївка, курган 491) чи менше (Журавка, кургани 400 і 401) відповідають традиціям скіфського «звіриного стилю». Імовірно, десь у другій — третій чвертях V ст. до н. е. відбуваються певні видозміни у стилістичних прийомах відтворення рис хижаків і додається зображення гриви, яке однозначно позначає левів (Бересняги, курган 4; Стеблів; Німфей, кур-

ган 32; Орлик, курган 3¹). Усі зображення мають спільну композиційну основу, але реалізовані за індивідуальними стилістичними прийомами. При цьому є одна невелика закономірність: на більшості означених зображень ікла показані у відкритій овальній пащі зіщепленими, тоді як на бляхах з Бересняг та Стеблева — зістикованими. Кількість проаналізованих зображень поки ще недостатня, щоб зробити якісь конкретні висновки щодо місця виготовлення означеного кола блях. Але очевидно, що вони є продукцією різних майстрів. Хіба що можна стверджувати, що на прикладі виробів з Бересняг та Стеблева ми маємо унікальну ситуацію підтвердження роботи одного майстра-бронзоліварника, виконаної приблизно в один і той самий час. А питання культурних зв'язків між Подніпров'ям та Волго-Камським регіоном у V ст. до н. е., що в даному випадку простежується за одиничним прикладом зображення відособленої голови лева, потребує подальшого дослідження.

1. За описами відома ще одна знахідка вуздечної бронзової бляхи у вигляді відособленої голови лева, що походить з розкопок В. М. Щербаківського 1913 р. кургану 21 поблизу с. Лукаші Переяславського повіту Полтавської губернії (Кулатова, Супруненко 1995, с. 163). Але, на жаль, сам предмет або його зображення не збереглися.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.

Артамонов, М. И. 1966. *Сокровища скифских курганов в собраниях Государственного Эрмитажа.* Прага: Артгя; Ленинград: Советский художник.

Археологічний каталог. б. р. Книга IV тома II^{го}. Почато запис 1919 р. — 1923 р. Інвентарні № від 21292—25353. Архів відділу фондів Національного музею історії України.

Бабенко, Л. І. 2023. Щодо атрибуції деяких предметів з Литої Могили. *Археологія і давня історія України*, 2 (47), с. 241-256.

Барцева, Т. Б. 1981. *Цветная металлообработка скифского времени. Лесостепное Днепро-Киевское левобережье.* Москва: Наука.

Білан, Ю. О., Солтис, О. Б. 2014. *Великий курган ранньоскіфського часу на Київщині.* Київ: О. Філюк.

Бобринський, А. А. 1894. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы.* 2. Санкт-Петербург: В. С. Балашев и Ко.

Бобринський, А. А. 1901. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы.* 3. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.

Бобринський, А. А. 1905. Отчёт о раскопках, проведённых в 1903 году в Чигиринском уезде Киевской губ. *Известия Императорской археологической комиссии*, 14, с. 1-43.

Васильев, Ст. А. 2004. Ананьинский звериный стиль. Истоки, основные компоненты и развитие. *Археологические вестни*, 11, с. 275-295.

Галанина, Л. К. 1977. *Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранден-*

бурга). Свод археологических источников, Д1-33. Москва: Наука.

Галанина, Л. К. 1997. *Келермесские курганы. «Царские» погребения раннескифской эпохи.* Москва: Палеограф.

Гречко, Д. 2016. Классическая Скифия: начало (последние десятилетия VI — первая четверть V в. до н. э.). *Revista arheologică*, XII, 1—2, с. 145-168.

Гречко, Д. 2017. О формировании Классической Скифии в V в. до н. э. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 78-106.

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин (VII—VI вв. до н. э.).* Киев: Наукова думка.

Канторович, А. Р. 2002. Классификация и типология элементов «зооморфных превращений» в зверином стиле степной Скифии. *Структурно-семантические исследования в археологии*, 1, с. 77-130.

Капошина, С. І. 1958. Памятки скіфського звірино-стилю, знайдені в Ольвії. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VII, с. 98-111.

Кисель, В. А. 2003. *Шедевры ювелиров Древнего Востока из скифских курганов.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение.

Ковпаненко, Г. Т. 1981. *Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось.* Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион).* Киев: Наукова думка.

Кулатова, І. М., Супруненко, О. Б. 1995. Курганы скіфського часу на Переяславщині (за розкопками В. Щербаківського 1913 р.). *Полтавський археологічний збірник*, 4, с. 154-166.

Ластовський, В. В. 1996. Дослідник археологічних пам'яток Черкащини С. О. Зноско-Боровський. В: *Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. Київ, Україна, 14—16 травня 1996 р.* Київ: Соборна Україна, с. 30-32.

Лифантій, О. В. 2014. Золотые украшения из Мельгуновского кургана. *Наукові записки.* Серія: Історичні науки, 21, с. 52-60.

Лифантій, О. В. 2014. Золоті прикраси одягу з ранніх скіфських комплексів. *Боспорские исследования*, XXX, с. 39-53.

Лугова, Л. М. 1999. Поховання скіфського воїна у пониззі Ворскли. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Полтавський археологічний збірник — 1999.* Полтава: Археолог, с. 123-133.

Мелюкова, А. И. 1964. *Вооружение скифов.* Свод археологических источников, Д1-4. Москва: Наука.

Могилев, О. Д. 2008. *Спорядження коня скіфської доби у лісостепу Східної Європи.* Київ; Кам'янець-Подільський: ІА НАН України.

Могилев, О. Д., Діденко, С. В. 2009. Скіфський курган 448 біля с. Журавка — пам'ятка перехідного часу у Потясминні. *Археологія*, 3, с. 45-54.

Мурзин, В. Ю. 1984. *Скифская архаика Северного Причерноморья.* Киев: Наукова думка.

Онайко, Н. А. 1966. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д1-27. Москва: Наука.

Петренко, В. Г. 1967. *Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д1-4. Москва: Наука.

Полидович, Ю. Б. 2008. Об одной изобразительной традиции в искусстве народов скифского мира. В: Самашев, З. С. (ред.). *Номады казахских степей: этносоциокультурные процессы и контакты*

в Евразии скифо-сакской эпохи. Астана: Президентский центр культуры Республики Казахстан, с. 39-59.

Полідович, Ю. Б., Діденко, С. В. 2023. Дві скіфські бляхи з колекції С. М. Крейтона у зібранні Національного музею історії України. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 9, с. 132-141.

Полін, С. В. 1987. Хронологія ранньоскіфських пам'яток. *Археологія*, 59, с. 17-36.

Попівський, М. Ф. (ред.). 1947. *Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року*. Київ: Українське видавництво політичної літератури.

Придик, Е. М. 1911. *Мельгуновский клад 1763 года*. Материалы по археологии России, 31. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.

Раевский, Д. С. 1985. *Модель мира скифской культуры. Проблемы мировоззрения ираноязычных народов евразийских степей I тысячелетия до н. э.* Москва: Наука.

Ромашко, В. А., Скорый, С. А., Филимонов, Д. Г. 2014. Раннескифское погребение в кургане у села Китайгород в Приорелье. *Российская археология*, 4, с. 107-117.

Силантьева, Л. Ф. 1959. Некрополь Нимфея. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 69: Некрополи Боспорских городов, с. 5-107.

Смирнов, К. Ф. 1976. Савромато-сарматский звериный стиль. В: Мелюкова, А. И., Мошкова, М. Г. (ред.). *Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии*. Москва: Наука, с. 74-89.

Топал, Д. 2021. *Акинак на западе скифского мира*. Кишинэу: Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Указатель... 1897. *Указатель к коллекции древностей из раскопок и случайных приобретений Е. А. Зноско-Боровского*. Канев.

Фиалко, Е. Е. 1994. *Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи*. Киев.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1900. *Древности Приднепровья*. III. Киев: С. В. Кульженко.

Черненко, Е. В. 1968. *Скифский доспех*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В. 1981. *Скифские лучники*. Киев: Наукова думка.

Черненко, С. В. 1964. Скiфські бойові пояси. *Археологія*, XVI, с. 27-48.

Шилов, В. П., Очир-Горяева, М. А. 1997. Курганы скифской эпохи из могильников Аксеновский I—II. В: Мунчаев, Р. М., Ольховский, В. С. (ред.). *Памятники предскифского и скифского времени на юге Восточной Европы*. Москва, с. 127-152.

Юсупов, Г. В. 1959. Древнейшие поселения Гафурийского района БАССР. В: Смирнов, А. П., Кузеев, Р. Г. (ред.). *Башкирский археологический сборник*. Уфа: АН СССР, с. 58-87.

Яценко, С. А. 2006. *Костюм Древней Евразии: ираноязычные народы*. Москва: Восточная литература.

Sheleghan, O. 2020. *Swords and Daggers of the Scythian Forest-Steppe*. Oxford: British Archaeological Reports Publishing.

REFERENCES

Alekseev, A. Iu. 2003. *Khronografiia Evropeiskoi Skifii VII—IV vekov do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.

Artamonov, M. I. 1966. *Sokrovishcha skifskikh kurganov u sobranii Gosudarstvennogo Ermitazha*. Praga: Artiiia; Lenigrad: Sovetskii khudozhnik.

Arkheolohichnyi kataloh. b. r. Knyha IV toma II^{ho}. Pochato zapys 1919 r. — 1923 r. Inventarni N vid 21292—25353. Arkhiv viddilu fondiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy.

Babenko, L. I. 2023. Shchodo atrybutsi deiakykh predmetiv z Lytoi Mohyly. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (47), s. 241-256.

Bartseva, T. B. 1981. *Tsvetnaia metalloobrabotka skifskogo vremeni. Lesostepnoe Dneprovskoe levoberezhie*. Moskva: Nauka.

Bilan, Yu. O., Soltys, O. B. 2014. *Velykyi kurhan rannoskifskoho chasu na Kyivshchyni*. Kyiv: O. Filiuk.

Bobrinskii, A. A. 1894. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely*. 2. Sankt-Peterburg: V. S. Balashev i Ko.

Bobrinskii, A. A. 1901. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely*. 3. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.

Bobrinskii, A. A. 1905. Otchet o raskopkakh, provedennykh v 1903 godu v Chigirinskom uезде Kievskoi gub. *Izvestiia Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii*, 14, s. 1-43.

Vasilev, St. A. 2004. Ananinskii zverinyi stil. Istoki, osnovnye komponenty i razvitie. *Arkheologicheskie vesti*, 11, s. 275-295.

Galanina, L. K. 1977. *Skifskie drevnosti Podneprov'ia (Ermitazhnaia kolleksiia N. E. Brandenbura)*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1-33. Moskva: Nauka.

Galanina, L. K. 1997. *Kelermesskie kurgany. «Tsarskie» pogrebeniia ranneskifskoi epokhi*. Moskva: Paleograf.

Grechko, D. 2016. Klassicheskaiia Skifiia: nachalo (poslednie desiatiletiia VI — pervaiia chetvert V v. do n. e.). *Revista arheologičă*, XII, 1—2, s. 145-168.

Grechko, D. 2017. O formirovanii Klassicheskoi Skifii v V v. do n. e. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (23), s. 78-106.

Piinskaia, V. A. 1975. *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tiasmin (VII—VI vv. do n. e.)*. Kiev: Naukova dumka.

Kantorovich, A. R. 2002. Klassifikatsiia i tipologiia elementov «zoomorfnykh prevrashchenii» v zverinom stile stepnoi Skifii. *Strukturno-semioticheskie issledovaniia v arkheologii*, 1, s. 77-130.

Kaposhyna, S. I. 1958. Pam'iatky skifskoho zvyrinoho stylum, znaideni v Olvii. *Arkheolohichni pam'iatky URSS*, VII, s. 98-111.

Kisel, V. A. 2003. *Shedevry iuvelirov Drevnego Vostoka iz skifskikh kurganov*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie.

Kovpanenko, G. T. 1981. *Kurgany ranneskifskogo vremeni v basseini r. Ros*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1989. *Pamiatniki skifskoi epokhi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia (Kievo-Cherkasskii region)*. Kiev: Naukova dumka.

Kulatova, I. M., Suprunenko, O. B. 1995. Kurhany skifskoho chasu na Pereiaslavshchyni (za rozkopkami V. Shcherbakivskoho 1913 r.). *Poltavskiy arkheolohichnyi zbirnyk*, 4, s. 154-166.

Lastovskiy, V. V. 1996. Doslidnyk arkheolohichnykh pam'iatok Cherkashchyni Ye. O. Znosko-Borovskiy. In: *Materialy IV Mizhnarodnoi arkheolohichnoi konferentsii studentiv i molodykh uchenykh. Kyiv, Ukraina, 14—16 travnia 1996 r.* Kyiv: Soborna Ukraina, s. 30-32.

Lifantii, O. V. 2014. Zolotyie ukrasheniia iz Melgunovskogo kurgana. *Naukovi zapysky*. Serii: Istorychni nauky, 21, s. 52-60.

Lifantii, O. V. 2014. Zoloty prykrasy odiahu z rannikh skifskikh kompleksiv. *Bosporskie issledovaniia*, XXX, s. 39-53.

Luhova, L. M. 1999. Pokhovannia skifskoho voina u ponyz'zi Vorskly. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Poltavskiy arkheolohichnyi zbirnyk — 1999*. Poltava: Arkheoloh, s. 123-133.

Meliukova, A. I. 1964. *Vooruzhenie skifov*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1-4. Moskva: Nauka.

Mohylov, O. D. 2008. *Sporiadzhennia konia skifskoi doby u lisostepu Skhidnoi Yevropy*. Kyiv; Kam'ianets-Podilskiy: IA NAN Ukrainy.

Mohylov, O. D., Didenko, S. V. 2009. Skifskiy kurhan 448 bilia s. Zhuravka — pam'iatka perekhidnoho chasu u Potiasmynni. *Arkheolohiia*, 3, s. 45-54.

Murzin, V. Iu. 1984. *Skifskaja arkhajka Severnogo Prichernomoria*. Kiev: Naukova dumka.

Onaiko, N. A. 1966. *Antichnyi import v Pridneprove i Pobuzhe v VII—V vv. do n. e.* Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1-27. Moskva: Nauka.

Petrenko, V. G. 1967. *Pravoberezhe Srednego Pridneprov'ia v V—III vv. do n. e.* Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1-4. Moskva: Nauka.

Polidovich, Iu. B. 2008. Ob odnoi izobrazitelnoi traditsii v iskusstve narodov skifskogo mira. In: Samashev, Z. S. (ed.). *Nomady kazakhskikh stepei: etnosotsiokulturnye protsessy i kontakty v Evrazii skifo-sakskoi epokhi*. Astana: Prezidentskii tsentr kultury Respubliki Kazakhstan, s. 39-59.

Polidovych, Yu. B., Didenko, S. V. 2023. Dvi skifski bliakhy z koleksii S. M. Kreitona u zibranni Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, 9, s. 132-141.

Polin, S. V. 1987. Khronolohiia rannoskifskyykh pam'iatok. *Arkheolohiia*, 59, s. 17-36.

Popivskiy, M. F. (ed.). 1947. *Ukrainska RSR. Administratyvno-terytorialnyi podil na 1 veresnia 1946 roku*. Kyiv: Ukrainske vydavnytstvo politychnoi literatury.

Pridik, E. M. 1911. *Melgunovskii klad 1763 goda*. Materialy po arkheologii Rossii, 31. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.

Raevskii, D. S. 1985. *Model mira skifskoi kultury. Problemy mirovozzreniia iranoazychnykh narodov evraziiskikh stepei I tysiacheletii do n. e.* Moskva: Nauka.

Romashko, V. A., Skoryi, S. A., Filimonov, D. G. 2014. Ranneskifskoe pogrebenie v kurgane u sela Kitaigorod v Priorele. *Rossiiskaia arkheolohiia*, 4, s. 107-117.

Silanteva, L. F. 1959. Nekropol Nimfeia. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 69: Nekropoli Bosporskikh gorodov, s. 5-107.

Skudnova, V. M. 1988. *Arkhaicheskii nekropol Olvii*. Katalog odnoi koleksii. Leningrad: Iskusstvo.

Smirnov, K. F. 1976. Savromato-sarmatskii zverinyi stil. In: Meliukova, A. I., Moshkova, M. G. (ed.). *Skifo-sibirskii zverinyi stil v iskusstve narodov Evrazii*. Moskva: Nauka, s. 74-89.

Ukazatel... 1897. *Ukazatel k koleksii drevnostei iz raskopok i sluchainykh priobretenii E. A. Znosko-Borovskogo*. Kanev.

Fialko, E. E. 1994. *Pamiatniki skifskoi epokhi Pridneprovskoi terrasovoi lesostepi*. Kiev.

Khanenko, B. I., Khanenko, V. N. 1900. *Drevnosti Pridneprov'ia*. III. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Chernenko, E. V. 1968. *Skifskii dospekh*. Kiev: Naukova dumka.

Chernenko, E. V. 1981. *Skifskie luchniki*. Kiev: Naukova dumka.

Chernenko, Ye. V. 1964. Skifski boiovi poiasy. *Arkheolohiia*, XVI, s. 27-48.

Shilov, V. P., Ochir-Goriaeva, M. A. 1997. Kurgany skifskoi epokhi iz mogilnikov Aksevnovskii I—II. In: Munchaev, R. M., Olkhovskii, V. S. (ed.). *Pamiatniki predskifskogo i skifskogo vremeni na iuge Vostochnoi Evropy*. Moskva, s. 127-152.

Topal, D. 2021. *Akinak na zapade skifskogo mira*. Kishineu: Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Iusupov, G. V. 1959. Drevneishie poseleniia Gafuriiskogo raiona BASSR. In: Smirnov, A. P., Kuzeev, R. G. (ed.). *Bashkirskii arkheologicheskii sbornik*. Ufa: AN SSSR, s. 58-87.

Iatsenko, S. A. 2006. *Kostium Drevnei Evrazii: iranoazychnye narody*. Moskva: Vostochnaia literatura.

Shelekhhan, O. 2020. *Swords and Daggers of the Scythian Forest-Steppe*. Oxford: British Archaeological Reports Publishing.

S. V. Didenko, O. Ya. Kutsenyak,
Yu. B. Polidovych

THE LION HEAD-SHAPED BRONZE PLATES FROM SCYTHIAN ASSEMBLAGES OF THE FOREST-STEPPE OF DNIPRO RIGHT BANK

Two sets of bronze plates originating from two assemblages of the Dnipro Right Bank forest-steppe are studied in the paper. The set from the barrow No. 4 (fig. 1) near Beresniahy village includes the image of a lion head full-face (10 units) and in profile (2 units). The full-face view of the head is unique and has no analogues. Paired profile plates have a complete analogue in a pair of plates, originating from the barrow near the Stebliv village (Serhii Crichton collection). Presumably, both sets were made by the same master from the same molds. The researchers date the barrow No. 4 near Beresniahy village within the second quarter — the mid-5th century BC. The plates with the image of the lion head from this assemblage are the earliest images of this predator, made in traditions close to the Scythian «animal style». The image of the head of a cat family predator on bronze plates from barrows No. 400 and 401 near Zhuravka village on the Dnipro Right Bank is earlier and may have been the source of the artistic motif. Image of the predator head from barrow No. 491 near Makiivka village is also earlier. It is made in the traditions of the Scythian «animal style». The images on a gold plate from barrow No. 3 near Orlyk village on the Dnipro Left Bank and on bronze plates from barrow No. 32 of the necropolis of Greek city of Nymphaeon, Eastern Crimea are similar to the lion heads from Beresniahy and Stebliv. The most eastern is a bronze plate from the Voskresensk hillfort in the Southern Ural. Another version of the motif is presented on bronze plates from barrow No. 32 of the Aksonovskiy-I cemetery in Lower Volga Region and from the Ananino cemetery in the Volga-Kama region.

Keywords: Dnipro Right Bank, Beresniahy, Ye. Znosko-Borovskiy, Scythians, lion, Scythian «animal style».

Одержано 18.09.2023

ДІДЕНКО Сергій Васильович, кандидат історичних наук, завідувач сектору, Національний музей історії України, Київ, Україна.

DIDENKO Serhii, PhD (Archaeology), Head of the Sector, The National Museum of the History of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-8631-5411,

e-mail: svdidenko.arh@gmail.com.

КУЦЕНЯК Оксана Ярославівна, завідувачка відділом, Львівський історичний музей, Львів, Україна.

KUTSENYAK Oksana Yaroslavivna, Head of the Department, Lviv Historical Museum, Lviv, Ukraine.

ORCID: 0009-0002-5057-3467,

e-mail: okutsenyak@gmail.com.

ПОЛІДОВИЧ Юрій Богданович, кандидат історичних наук, завідувач відділом, Скарбниця Національного музею історії України, Київ, Україна.

POLIDOVYCH Yurii, Candidate of Historical Sciences, Department Head, the branch of National Museum of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0113-6746, e-mail: yurkop@ukr.net.